

Володимир Моргун, кандидат психологічних наук, професор, почесний професор кафедри психології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, заслужений працівник освіти України (м. Полтава)

ТРИПТИХ ПРО А. С. МАКАРЕНКА:

1. Демократичний «оазис» педагогіки Антона Макаренка у «пустелі» тоталітаризму

Видатний управлінець Англії ХХ століття Вінстон Черчилль дуже своєрідно визначив демократію (народовладдя) як найкращу форму правління: «Демократія – препогана форма правління, але нічого кращого людство поки не придумало». Дещо іншої думки був український патріот, журналіст, поет і культурний діяч Володимир Данилейко: «*Demox* – наростень на шкірі, *demos* – не народ, а наріст на тілах націй, сиріч «метиси», «приплод»; ...Націям потрібні не звироднілі демократії, а вистояні **націократії**, – за ними майбутнє історії» [3, с. 132].

Отже, якщо нам до вподоби демократія за Черчиллем, то, з поправкою Данилейка, – це влада народу титульної нації з пропорційним представництвом національних меншин. Оглянувши вертикаль влади в Україні – від керівників держави до керівників колективів низової ланки (Васютинський, 2005; Зязюн, 2000, 2014; Моргун В., 2018; Рибалка, 2017, 2018; Тополов, 2011 та ін.) знаходимо, принаймні, два «викривлених дзеркала» нашої демократії, аналіз яких є *завданнями даної роботи*:

по-перше, це ілюзія демократії у верхніх ешелонах влади;

по-друге, ілюзія демократичної влади у керівників низових колективів, що мають власну печатку;

третім завданням є аналіз демократичних засад досвіду А. С. Макаренка як основи громадянського суспільства в Україні.

Перша ілюзія демократії (яка для топ-менеджерів країни не є ілюзією, бо більшість із них або самі олігархи, або – найманці олігархів) – це просто фіговий листок демократії, що прикриває безсоромну надексплуатацію «олігархатом» власного народу і надр України [2; 5; 6; 17]. Вона розвіюється, принаймні, трьома основними контраргументами:

1) ігнорування соціології: за даними авторитетного соціолога Євгена Головахи провідний Інститут соціології НАН України за останні роки не отримав жодного замовлення на соціологічне

дослідження чи моніторинг громадської думки з боку владних структур (?!); тоді як, наприклад, Ангела Меркель починає кожен робочий день із вивчення даних соціологічних опитувань німецького народу;

2) відсутність закону про місцеві референдуми; завдяки і цьому, зокрема, ми втратили Крим і ризикуємо втратити Донбас; доходить до трагікомічного: народний депутат Юрій Бублик вимушений... судитися з апаратом Верховної Ради, аби зареєструвати цей закон і подати до розгляду (?!);

3) відсутність виборів народних депутатів за відкритими списками, адже кукловодам олігархату потрібні «свої» люди, а не найдостойніші представники народу (хоча тут є зрушення, бо новий закон про вибори з «прозорими списками», нарешті, прийнято у першому читанні!).

Саме дефіцит цих основних механізмів демократії й виводить людей на Майдан, де пряме мирне народовладдя межує з... бунтом, революцією та громадянською війною [2; 5; 6; 16; 17; 19].

Розглянемо тепер картину в рамках «керівник – народовладдя трудового колективу» на рівні організації низової ланки [10; 17; 18; 19]. Тут ми стикаємося з другим викривленим дзеркалом демократії, коли остання перетворюється на охлократію на чолі з «кухаркою», яка прагне влади. (Зауважимо, стать представниці / представника «кухарату» не має ніякого значення; як, власне, і професія). На озброєння береться метод виживання колеги з будь-якого колективу за... власним бажанням.

У народі він називається «цькування», а в психології – «мобінг», або «булінг». Мобінг (від англ. *mob* – юрба), за німецьким індустріальним психологом Хайнцем Лейманном, – форма психологічного тиску, зниження авторитету, що включає систематично повторюване вороже поведіння одного або декількох людей, спрямоване проти іншої людини з метою її виключення з колективу, звільнення «за власним бажанням».

Отже *резюме щодо демократії в управлінні низової ланки:*

1) керівництво закладу перебуває під чарами двох ілюзій – що його колектив керований і демократичний;

2) реальну владу, часто мають «кухарі / кухарки», але ця влада швидше охлократична і не налаштована на найкращі рішення.

Тому закон проти булінгу (з елементами фізичного насилля) у школах, який внесений на розгляд у Верховну Раду, слід розширювати до масштабів боротьби з булінгом в будь-яких колективах країни (сімейних, учнівських, трудових тощо).

Якщо звернутися до кращого вітчизняного і світового досвіду демократичного управління, який із фігових листків прикриття неподобств влади повинен перетворитися на кращу профілактику псевдодемократії «олігархату» та охлократії «кухарату», то, по-перше, заслуговують на увагу блискучі природні експерименти видатних освітян України – Антона Макаренка [8; 12; 13; 15; 18], який у своїй роботі завкола (завідуючого колонією в с. Ковалівка під Полтавою) керувався *прямою демократією рішень загальних зборів учорашніх злочинців (!)*, та Олександра Захаренка [1; 12; 13], який у Сахнівській школі (що на Черкащині) *долучив до спільної роботи у школі всіх мешканців села* (брали участь навіть ті, в кого не було дітей!), за що одну із статей про нього редактор журналу «Педагогіка толерантності» Ярослав Береговий озаглавив не «Директор школи-толоки», а «Директор Сахнівки» (!). Автор продовжив аналогію, і свою оду, присвячену пам'яті великого педагога, назвав «Директор... Землі». Остання строфа цього вірша:

Не знаю, чи дадуть, свої, Героя?
І Нобеля, не наші, – чи дадуть?
Найголовнішим титулом вдостояю –
«Директора Землі», де діти хай ростуть!

Українські опоненти Макаренка, що чіпляють на великого педагога ярлики «тоталітариста, сталініста» [9; 14; 17], не є оригінальними, адже вони переспівують безпідставну критику його російських хулителів – від Н. Крупської до Ю. Азарова. Дивно, що в часи «червоного терору», на чолі якого стояли ЦК ВКП(б), ВЧК, НКВС, за пряму демократію загальних зборів «різновікового загону колоністів» Макаренка не арештували і не знищили ще в Ковалівці під Полтавою.

До речі, у ті часи спроби демократизації освіти були не поодинокі. Зокрема, попередник Макаренка, Федір Данилович Іванов, що отримав медичну освіту в Психоневрологічному інституті імені В. Бехтерева в Петербурзі, очолив у 1919 році у Трибах під Полтавою Сільськогосподарську колонію імені В. Г. Короленка. Великий демократ і письменник-гуманіст, засновник «Ліги порятунку дітей» Володимир Короленко сформулював два основних принципи діяльності колонії: по-перше, пріоритетність праці, причому праці продуктивної; по-друге, – організованість колективу як провідного чинника демократичного виховання безпритульних дітей (Льченко, 2018 [7, с. 81-82]).

Данський освітянин Ганс Кофод, нічого не знаючи про здобутки Макаренка, паралельно у ті самі часи пропонує аналогічну систему

демократичної «педагогіки самопомочі» для молоді та дорослих (від 18 років і до пенсійного віку) [11].

Антон Макаренко, який прочитав усе, що видавалося з психології та майже все – з педагогіки, запровадив низку конкретних демократичних форм управління колективами [5; 8; 12; 14; 18].

Демократичне трудове виховання. Новенькому колоністу завкол Макаренко радить тижнів два походити по колонії, придивитися до всіх трудових колективів, бригад, ланок і обрати найбільш підходящу для себе. Що це, як не вільний вибір професії? І він не обмежується тільки робочими спеціальностями. Другий вибір – це самовизначення у вищій освіті, яку отримало понад 90% вихованців великого педагога. Згадаємо, як одного з вихованців друзі переконували не «заривати» свій талант коміка і «йти в артисти».

Не Сталін, не очільник НКВС, не особисто Макаренко нав'язали комунарам у Харкові виробництво електродрилів та фотоапаратів, що пізніше стали всесвітньо відомими ФЕДами, цей **вільний вибір виробництва** зробили самі вихованці!

Методом трудової «толоки» послідовник Макаренка Захаренко з учителями, дітьми і родинами с. Сахнівка збудували найкращу в світі школу, яка має сьогодні: корпус початкових класів зі спальнями, дендропарк, стадіон зі спортивними майданчиками, парк атракціонів, землю в оренду, парк сільгоспмашин, теплицю, майстерню слюсарну, майстерню столярну, двоповерховий шкільний музей, два плавальних 25-метр. басейни, планетарій, обсерваторію... Столиці – заздять!

Демократичне сімейне виховання. Старшим хлопцям дозволялося зустрічатися з дівчатами, але їм нагадують про наслідки передчасного батьківства, що заспокоює. Дівчатам грали весілля і дарували «придане».

Демократичне правове виховання. Макаренко порушує монополію педагогів на оцінку і залучає колоністів до участі у... товариських судах. Фактично він моделює суди присяжних у дорослій юриспруденції та формує правову свідомість вихованців як профілактику проти самосуду (лінча, революційного терору чи розлюченого натовпу).

Педагог практикує прийом «**відтермінованого покарання**», про яке «забуває», коли спостерігає зміни у поведінці винуватця на краще.

Гуманний карцер. Колонія за статутом повинна утримувати карцер. За браком вільних приміщень Макаренко під карцер відводить... свій кабінет, який обладнаний трьома «засобами покарання»: диван (аби «шибеник» відіспався), шафу (з хорошими книгами) і стіл (за яким їх можна почитати). Враховуючи, що «білий

будинок» із кабінетом-карцером розташований майже на березі найчистішої річки України Коломаку, маємо скоріше не карцер, а... кабінет психологічного розвантаження та відпочинку.

Демократичний менеджмент. Вище було вказано на безпрецедентне делегування влади у закладах Макаренка загальним зборам різновікового колективу – *пряме «народовладдя», або демократія!* Макаренко для забезпечення життєдіяльності колонії створює систему тимчасових загонів, які очолюють за чергою... всі вихованці («чергові командири»). *Він долає розподіл колективу на «актив» та «болото» і залучає кожного до опанування ролі лідера.* Якось один із перевіряючих колонію закинув докір, що, мовляв, як не прийдеш до вас, то чергують... одні ті самі колоністи (?!). Завкол дав просте пояснення: досвід чергових командирів отримують усі вихованці. Як і в будь-якій справі, в одних це виходить краще, в інших – гірше. Але коли приїздять гості чи якась перевірка, ми ставимо на чергування найкращих. Вважаємо, що хороші люди заслуговують на найкраще!

Демократичне економічне виховання. Випускники Макаренка одержували перед виходом у доросле життя чотири документи: атестат про освіту, посвідчення про кваліфікацію, трудову книжку, ощадну книжку (стартовий капітал). Виникає питання: чому колишній шпані Макаренка це все було можна, а сучасним дітям – не передбачено? Щодо ощадної книжки, діти самі вирішували долю прибутку, отриманого за працю: яку частку перерахувати на потреби закладу (колонії, комуни), яку частку – на кишенькові витрати, яку частку – заощадити для власного майбутнього.

Демократичне дозвілля. Діти самі планують подорожі на канікулах по всій країні (!). У своєму театрі ставлять не тільки класику, а і «капусники» про власне життя-буття, які за пристрастями не поступаються класиці [5; 8; 12; 14; 18].

Приклади демократичної свободи вибору в системі видатного українського педагога можна множити і далі. Зокрема, описано цікавий сучасний досвід упровадження ідей Макаренка щодо формування громадянськості учнів у країнах Європейського союзу (Дзюбенко, 2018 [4]). Наведене переконує у тому, що *педагогіка Антона Макаренка – це потужна школа громадянського суспільства*, на що справедливо вказує В. В. Рибалка [18] в своїх фундаментальних розробках із цієї проблематики.

Отже:

1) монополія на правління олігархату, що рядиться в тоги демократії, ось перше викривлене дзеркало топ-менеджменту в Україні,

яке спотворює наше життя і веде народ до зубожіння, еміграції та депопуляції;

2) правління «кухарату» в організаціях низової ланки також не афішується, але нікуди не поділося; якщо зброєю олігархів є корупція і підкуп, то знярядям «кухаря» часто стає мобінг / булінг (пряме чи приховане цькування) кваліфікованих кадрів, «псевдодемократичною вершиною» якого є... заява на звільнення «жертви» за власним бажанням;

3) блискучі природні експерименти видатних освітян України – Антона Макаренка, який у своїй роботі керувався *прямою демократією рішень загальних зборів учорашніх злочинців (!)*, та Олександра Захаренка, який у Сахнівці (що на Черкащині) *долучив до спільної роботи з учнями всіх мешканців села – це потужна школа громадянського суспільства в сучасній Україні.*

Україна, немов той древній богатир, стоїть на роздоріжжі: один шлях веде до колонії (аж ніяк не до макаренківської), другий – до третього Майдану і громадянської війни (у підсумку – до розчленування держави і чергових колонізацій), третій шлях – до демократичного громадянського суспільства і справжньої незалежності. Вільний вибір за нами!

Література

1. Академік із Сахнівки / О. А. Захаренко; за ред. А. І. Кузьмінського. Черкаси: ВВ ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. 448 с.
2. Васютинський В. Інтеракційна психологія влади. Київ, 2005. 492 с.
3. Данилейко В. Думки / зібрав та узгодив О. Ханко. Полтава: видавець О. Ханко, 7514 (2006). 516 с.
4. Дзюбенко І. Ідеї А. Макаренка щодо формування громадянськості учнів та їх упровадження в країнах Європейського союзу. *Витоки педагогічної майстерності*. Зб. наук. праць / за ред. М. В. Гриньової. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2018. С. 66-69.
5. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії. Наук.-метод. посіб. Київ: МАУП, 2000. 312 с.
6. Зязюн І. А. Гуманітарна політика Федора Моргуна в полтавському регіоні. *Вернадськийська ноосферна революція у розв'язанні екологічних та гуманітарних проблем*. Зб. матеріалів IV Всеукраїнських Моргунівських читань із міжнародною участю / за ред. В. І. Аранчій та ін. Полтава: Дивосвіт, 2014. С. 332-340.
7. Ільченко О. Сільськогосподарська колонія імені В. Г. Короленка: досвід виховання безпритульних дітей на Полтавщині.

Витоки педагогічної майстерності. Зб. наук. праць / за ред. М. В. Гриньової. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2018. С. 80-86.

8. Макаренко А. С. Педагогические соч. В 8 т. Москва : Педагогика, 1983. 1983-1986.

9. Моргун В. Ф. Три ипостаси А. С. Макаренко: социалист, демократ, сталинист. Где истина? *Использование педагогического наследия А. С. Макаренко в работе пропагандиста* / под ред. Ж. И. Передерия. Полтава, 1990. С. 5-10.

10. Моргун В. Ф. Психологія керівництва первинним колективом. *Трибуна*. К., 1997. № 9-10. С. 19-21.

11. Моргун В. Ф. Педагогіка А. С. Макаренка і соціальна реабілітація молоді та дорослих у копенгагінській школі-господарстві Г. Х. Кофода. *Постметодика*. Полтава, 2000. № 4. С. 59-62.

12. Моргун В. Ф. Психологія особистості в педагогіці А. С. Макаренка. – Полтава, 2002. 84 с.

13. Моргун В. Ф. Антон Макаренко – герой та ізгой української педагогіки. Полтава, 2018. 34 с.

14. Моргун В. Ф. Демократичні засади педагогіки А. С. Макаренка. *Школа – духовний осередок розвитку особистості, демократичної територіальної громади і держави*. Звіт про наукову психолого-педагогічну експедицію по навчальних, культурних і медійних закладах Волині, Київщини, Полтавщини і Слобожанщини (10 вересня – 8 жовтня 2018 р.) [Електронний ресурс] / учасники-укладачі професори: В. В. Рибалка, А. П. Самодрин, В. Ф. Моргун; за ред. В. В. Рибалки. К.: ІПОД НАПН України, 2018. С. 72-75 / 104 с. Режим доступу: https://docs.google.com/document/d/1vX2P6ykWR9Us66wS-2jqwr2Rxm6amE3brK35_Bj08Q/edit

15. Моргун В. Ф. Три таємниці педагогіки А. С. Макаренка, або Спогади про педагогіку майбутнього. *Школа – духовний осередок розвитку особистості, місцевої громади та держави*. Посібник / В. В. Рибалка, А. П. Самодрин, В. Ф. Моргун та ін.; за наук. ред. В. В. Рибалки, А. П. Самодрин. К.: ТАЛКОМ, 2018. С. 132-148

16. Моргун В. Ф. Україна: Майдан чи... ешафот? Думи скорботи та надії на психопрофілактику війни слов'ян до останнього українця [Епіграф Л. В. Костенко; замість післямови: В. В. Рибалка, Ю. Ч. Кім, Л. М. Овдієнко]. 2-е вид., доп. Полтава, 2018. 50 с.

17. Моргун В. Хто управляє в Україні: олігархи та «кухарки» під фіговим листком демократії. *Психологія бізнесу та управління: виклики сьогодення*. Зб. тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 16-17 березня 2018 р.) / за ред. В. П. Мельника;

відповід. за вип. Н. І. Жигайло, М. О. Кохан, Ю. В. Максимець. Львів: СПОЛОМ, 2018. С. 137-141.

18. Рибалка В. В. Соціально-педагогічна система А. С. Макаренка як освітянська модель розвитку громадянського суспільства і особистості громадянина та спроба втілення демократичної парадигми в освіту. *Соціально-педагогічне і психологічне забезпечення розвитку дієвого громадянського суспільства і особистості громадянина*. Посібник / В. В. Рибалка. К.: ТАЛКОМ, 2018. 226 с.

19. Тополов Є. В. Професійна агресивність особистості. Моногр. К.: ВД «Слово», 2011. 400 с.

2. Три тасмниці педагогіки Антоня Макаренка і сучасність

Звичка обґрунтовувати елементи знань на основі законів природи формує переконання, що все в природі підлягає її необхідним законам, що порушувати їх – означає опинитися поза природою, в тому числі і поза суспільством, оскільки в широкому розумінні поняття природи включає і суспільство. Тобто процес формування природничо-наукової картини світу є водночас і процесом формування екологічної культури майбутніх членів суспільства, їх громадянськості – громадянин у всіх випадках має діяти по закону, а для цього під час навчання в школі у нього має бути сформовано переконання в необхідності таких дій.

*Академік НАПН України В. Р. Ільченко,
доктор педагогічних наук К. Ж. Гуз [2; 5].*

Ставлення до постаті Антона Макаренка і до його педагогіки в Україні – різне. Але, судячи з масової педагогічної свідомості, на жаль, швидше негативне, ніж позитивне.

По-перше, Макаренко втрачений як письменник [8; 11]. Світовий бестселер «Педагогічна поема» виключений зі всіх курсів літератури в школі. Тоді як за кордоном «Педагогічна поема» перевидана у 2003 році без купюр і стала товщою в 1,5 рази [9]! Перший, і поки що єдиний, переклад із російської повної версії книги здійснила не Україна (?), а Італія (2009!) [20].

По-друге, його педагогіка або виключається з історії української педагогіки, або признається частково. Відновлено, наприклад, знак Макаренко (а була медаль!) – за успіхи в інтернатних установах для дітей без батьків.

По-третє, його досвід начебто і визнається, але нічого не робиться на практиці. Зокрема, українськими закладами проігноровано

багаторічний міжнародний конкурс імені А. С. Макаренка на кращий заклад, що поєднує навчання з продуктивною діяльністю дітей [15].

Кілька років тому на безпрецедентному семінарі, коли за круглим столом зібралися три «товариства»: товариство Ващенко на чолі з А. Погрібним, товариство Макаренка на чолі з тодішнім його III президентом Г. Хіллігом (Марбург, Німеччина) і товариство Сухомлинського на чолі з академіком О. Сухомлинською, яка в НАПН України відповідала за все виховання в державі.

Виступ першого учасника можна назвати «плачем Погрібного». Він поскаржився на те, що про Макаренка знають майже всі вчителі, про Сухомлинського – менше, а про Ващенко – майже ніхто (що і не дивно, бо став колабораціоністом, після війни оселився у Мюнхені, його праці були заборонені в СРСР). Автор заспокоїв колегу таким питанням: «Назвіть Макаренка, можливо, багато, а чи можете ви назвати школу, де працює його педагогіка»? Відповіді не надійшло. Хоча колишній заступник міністра освіти повинен був би назвати хоч би школу О. А. Захаренка в Сахнівці, що на Черкащині.

...Коли вірменському радіо поставили питання: «Чим наша педагогіка відрізняється від макаренківської?», то отримали відповідь: «Макаренко з «шпани» виховував людей, а ми з дітей дуже часто виховуємо «шпану». Світовою громадськістю не оцінено два рекорди Гіннеса, що належать Макаренку: по-перше, безрецидивність його перевиховання; по-друге, двотомник директора Крюківського музею-садиби Макаренка Г. Лисенка «Долі вихованців Макаренка», де цей рекорд, встановлений 3000-м колективом колоністів та комунарів, зафіксований.

Досвід більш ніж 30-річного інтересу автора до педагогіки Макаренка, зустрічі з його вихованцями і макаренкознавцями СРСР, Європи, США і Японії дозволили:

по-перше, зробити узагальнення, що були сформульовані як «три таємниці педагогіки Макаренка». Саме вони, перш за все, забезпечили успіх його демократичних навчально-виховних установ;

по-друге, розкрити демократичні надбання сучасних діячів, послідовників Макаренка: лідера Полтавщини протягом п'ятнадцяти (1973-1988) років, який опікувався і освітою в області, – Федора Моргуна; директора ЗОШ с. Сахнівка Корсунь-Шевченківського району Черкащини – Олександра Захаренка; ректора Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка, Міністра освіти України – Івана Зязюна; які осоромили тих, хто вважає досвід Макаренка можливим тільки для дітей та ще й без батьків, та ще й за гратами.

Три основні принципи («таємниці») педагогіки Макаренка мають такі... відомі всім формулювання:

1) все краще – дітям;

2) якомога більше пошани до людини (дитини), якомога більше вимогливості до неї;

3) різновікові загони [8; 10; 11].

Розглянемо їх більш докладно.

Таємниця 1: Все краще – дітям. Цей відомий всім принцип великий педагог зрозумів не банально-споживацькі (кращі цукерки – дітям, кращі іграшки – дітям, кращу одягу – дітям...), а зробив два істотні доповнення:

– кращі види праці – дітям;

– кращі види спілкування з кращими людьми довкілля і світу – дітям.

Судячи з літератури міжнародних захисників дитинства, весь світ бореться з працею дітей. *Але світ, одночасно, і не проти трудової педагогіки Макаренка.* Де ж істина? А вона в тому, що в назвах книг такого роду часто економлять фарбу на словосполученні – «найшкідливіших». Якщо розставити всі крапки над «і», то світ бореться не з працею дітей, а з «найшкідливішими її видами» (відлученням від школи, перевантаженням, дитячою проституцією, недоплатою за роботу і тому подібне).

Не перераховуватимемо всіх ремесел і видів сільської праці в макаренківській колонії імені М. Горького під Полтавою, не нагадуватимемо про виробництво електродрилів або фотоапаратів ФЕД (злегка модифікованої копії німецької «Лейки») у Харкові, зупинимось на сучасному прикладі Сахнівської авторської школи О. А. Захаренка (Корсунь-Шевченківського району Черкаської обл.) [3; 11; 18].

Найяскравішим борцем проти «трудового насильства над людьми» з боку Захаренка, за його словами, виступила сахнівська вчителька астрономії. Її листи-скарги перевіряли найавторитетніші комісії, аж до ЦК КПУ та КПРС.

Врятуватися Захаренкові вдалося тільки завдяки тому, що він: а) працює-толокою не зірвав жодного уроку астрономії (як, втім, і з інших предметів); б) ніколи особисто не просив учительку працювати на будівництві; в) за 30 років школи-толоки не допустив жодної виробничої травми у дітей. На питання комісії до вчительки – чому ж вона виходить на толочну роботу, відповідь була дещо несподіваною: «Так всі ж виходять, ось і я – теж». За такої відповіді підстав для зняття директора з посади комісії не знаходили.

Найцікавіше трапилося, коли методом толоки побудували обсерваторію і планетарій. Учителька астрономії заповажала Захаренка, визнала толоку як важливий засіб трудового виховання і перестала скаржитися. Як бачимо, і вихованню «всі віки покірні».

На питання: «Де бралися матеріали, обладнання?», – дає відповідь історія з телескопом. Якось у газеті «Правда України» вийшла велика стаття про успіхи Кримської обсерваторії, де встановили новий телескоп. Була там і ложка дьогтю – фраза: «А старий телескоп валяється під баштою й іржавіє». Статтю прочитали багато директорів шкіл і вчителів астрономії України, але тільки у Захаренка народилася безумно-авантюрна (або дуже розумна!) думка звернутися в обласне управління освіти в Черкасах і попросити лист, адресований директорові Кримської обсерваторії, з пропозицією передати старий телескоп з балансу кримської науки на баланс черкаської освіти, що і було зроблено. Тут доречно нагадати не про геніальність Захаренка, а про дві народні мудрості («Не проходите мимо того, що погано лежить»; «Хто хоче щось зробити – шукає компаньйонів, способи і засоби; хто не хоче нічого робити, легко знайде купу причин для байдкування»). Захаренко мимо телескопу, що валявся в Кримській обсерваторії, не пройшов і... отримав прекрасний технічний засіб навчання для хутірської школи!

І останнє про працю в Сахнівці: справа не закінчується тяжкою і брудною будівельною роботою. Коли об'єкт здано, його треба обладнати. Потім – устаткування (телескоп, система планетарію, експозиція музею, наприклад) треба експлуатувати, займатися ремонтом, а це вже – сучасні тонкі технології.

Краще спілкування – контакти з кращими людьми села, району, області, країни, миру. Пригадаємо, як колоністи Макаренка списалися с М. Горьким і долистувалися до того, що той... прибув із особистим візитом. Чи мало це виховне значення? Колосальне!

На всі керівні посади, пов'язані з роботою і дітьми, педагог прагнув ставити кращих людей, кращих фахівців. То ж стосувалося і кола неформального спілкування, гурткової роботи і т. п. Кращі лідери забезпечували успіх справи, а успіх («мажор») надихав дітей із поганим минулим – ми не гірші за інших!

За часів шаленої диктатури ВКП(б), ВЧК, НКВС Макаренко ризикує застосувати в колонії Горького пряме демократичне управління: головним органом влади він робить загальні збори колонії, де більшість належить колишнім бандюкам. Фактично це був Майдан в окремо взятому закладі, який обходився без підпалу шин і братовбивства.

І останнє риторичне питання: чому Макаренко випускав у життя юну людину з чотирма документами (атестат, трудова книжка, кваліфікаційна книжка, ощадна книжка із стартовим капіталом), а ми жаліємо кращим випускникам гімназичних або ліцейських, наприклад – математичних, класів дати окрім атестата ще й кваліфікацію оператора ЕОМ? Невже дармоїдство і безробіття претендують на виховні ідеали?

Таємниця 2. Якомога більше пошани до людини (дитини), якомога більше вимогливості до неї. Міняти місцями зміст цієї біблейської істини не радив сам Макаренко. Ми вже задавалися питанням, чому батьки не дуже охоче відвідують навіть батьківські збори, а в Сахнівці – готові щодня працювати на школу у вільний час, якого, до речі, ні у кого немає?

Саме тому, що Захаренко реалізує тезу про «пошану до кожної людини» в кожному шкільному (класному, вчительському) заході. Захід просто не планується, якщо в ньому не продуманий прояв пошани до людей села (або як глядачів, або як учасників цього заходу).

Випадки з життя: а) всі уроки оголошені відкритими для батьків, дідухів і бабусь;

б) як виник шкільний музей? Приїхала комісія приймати кабінет історії. Прийняла, але з одним критичним зауваженням: «Доробити музейний куточок кабінету». Звичайний вчитель попросив би принести декілька експонатів і куточок був би зроблений. Але реалізація принципу «пошани до кожної сім'ї» привела до того, що звернулися до всіх учнів, які нанесли стільки реліквій, що і в кабінет не вміщалися. Тобто двоповерховий музей виник не для показухи перед начальством, а з поваги до жителів сіла.

Автора потряс епізод з життя селян, коли в робочий день біля школи підслухав розмову між двома групами жителів: одна – в парадній, а інша – в робочій одежі.

- Здрастуйте.

- Добридень.

- Чого такі святкові в робочий день?

- Відпросилися з роботи, перевдягнулися з нагоди приїзду родичів і йдемо до шкільного музею поклонитися сімейним реліквіям.

Селяни розійшлися, а я подумав: «Не було б таємниці-2 Макаренка, не було б школи-толоки Захаренка, не було б шкільного музею. А що було б? Приїхали б родичі, дістали б із погрібу самогонку і до часу візиту в неіснуючий музей горланили б серед робочого дня пісні (в кращому разі) або вже викликали б дільничного міліціонера (у гіршому).

З музеєм пов'язаний ще один епізод, що уразив автора. Захаренка викликали несподівано до телефону, і він попросив провести екскурсію по музею п'ятикласниці, що пробігала мимо. Дівчинка мала вільний час і погодилася приділити нам 30-40 хвилин. Вона, як справжній екскурсовод, із знанням справи блискуче справилася зі своїм завданням (ось вам і профілізація і профорієнтація!);

в) влітку в річці Рось тонуть двоє дітей не під юрисдикцією школи (тому директора не зняли з роботи). У вересні Захаренко збирає різновіковий загін ради школи і ставить питання: «Що потрібно зробити, щоб всі діти уміли плавати і знали, як поводитися на воді?».

Будувати басейн. Було побудовано два басейни – літній і зимовий! І знову звертаю увагу на співвідношення мотивів: на першому місці – турбота про життя і здоров'я дітей, на другому – спортивні досягнення.

...Перед смертю О. Захаренко встиг підготувати до видання чотиритомник, в якому були простежені родоводи (генеалогічні дерева) 30 поколінь випускників школи! І не випадково за цю пошану до людей головний редактор київського журналу «Педагогіка толерантності» Ярослав Береговий одну із статей про Олександра Захаренка назвав так – «Директор Сахнівки».

Тасмниця 3: різновікові загони. По бідності ми ввели в шкільних класах вікову сегрегацію: 25-30 однолітків намагаються навчитися під керівництвом вчителів, які можуть знаходитися на досить віддалених вікових дистанціях від дітей. Чи варто дивуватися, що в боротьбі за душу дитини різновікові вуличні угруповання часто перемагають сегреговані за віком «колективи» однокласників?

Макаренко широко використовує різновікові об'єднання дітей у різних видах діяльності: від різновікових тимчасових загонів до дружби старших з молодшими. Толочна праця у Захаренка за визначенням – різновікова. Макаренко́вський принцип самоврядування єдиного різновікового колективу (на відміну від ізоляціоністського дитячого, учнівського, студентського самоврядування) в школі Захаренка використовується не тільки у виховній роботі. Під керівництвом відомого педагога Л. І. Новікової цей принцип був розповсюджений і на навчально-дидактичний процес школи [6; 7]. Так, учений-дослідник Новікова і новатор-практик Захаренко, наприклад, зробили замах на святу-святих монополію вчителя – оцінку успішності і демонополізували її, демократично залучивши до цього таїнства оцінювання не тільки колективи класів, школи, сім'ї, але і в цілому – села! (Нехай вибачають ті, хто намагається зробити з центрів незалежного тестування монополістів на істину в оцінюванні. Автор не проти центрів, а лише проти їх претензії на монополію).

Четвертий табель учня був поділений на два розділи. Перший – це список предметів, що вивчаються, проти яких до графі оцінок вчителя додалося три нових. По кожному предмету учневі виставляв оцінки такий різновіковий колектив: вчитель (У), клас (К), він сам (Я) (самооцінка); у четвертій графі виводилася узагальнена підсумкова оцінка (для звітності). Цікаві колізії виникають у разі таких комбінацій: У-3, К-5, Я-5 (помста вчителя за що-небудь за допомогою оцінки, що неприпустимо); У-5, К-3, Я-5 (помста учнів однокласникові – феномен «Опудала» або необ’єктивне благовоління вчителя, який невиправдано завищує оцінку улюбленцеві, що також неприпустимо) і тому подібне

Але найцікавіше знаходимо в другому розділі, який присвячений бідолашній поведінці. Бідолашний тому, що оцінки і з поведінки, і зі старанності зникають з табелів українських школярів. Відбувається це не тому, що немає проблем з поведінкою, а внаслідок ухилення школи від виховання (мовляв, нехай виховують сім’я, масмедіа, вулиця, міліція, а нам і за навчання недоплачують!?). У Сахнівській школі – навпаки, поведінка не тільки не виключена з табеля, а розширилася до цілої сторінки. Конкретні види поведінки групуються в три підрозділи:

- види поведінки в школі (оцінюються класним керівником, однокласниками, самим вихованцем);
- види поведінки вдома (оцінюються батьками, класним керівником і самою дитиною);
- види поведінки на території села, мікрорайону (оцінюються територіальним органом місцевого самоврядування, класом і самим юним громадянином).

Деякі батьки спочатку сміялися над цим нововведенням. Мов, ми своєму рідному чаду завжди посприяємо і поставимо п’ятірку. Але ось яка сценка розігралася в одному з класів Сахнівської школи. Перед кінцем чверті приходять мама однієї з учениць у засмучених почуттях і скаржиться класному керівникові, що у неї рука не піднімається поставити дочці-підліткові п’ятірку з такого виховного «предмету», як «допомога батькам у прибиранні житла», за тією простою причиною, що дочка жодного разу не вимила навіть блюдця.

Скептики можуть заперечити проти такої системи оцінювання – тотальний контроль!? Три контраргументи знімають побоювання: по-перше, це краще, ніж безпритульність при живих батьках; по-друге, ми ж не відмовляємося від покупок у сучасних маркетах на тій підставі, що там встановлені камери постійного спостереження; по-третє, якщо дитину відлучати від контролю і оцінювання, якщо не порівнювати оцінки тих, що її оточують з її власними, то звідки з’являться такі

найважливіші новоутворення, як «самосвідомість», «саморегуляція», «адекватна самооцінка» особистості?

...Допитливий читач знайде опис методів роботи з різновіковими учнівськими і виховними колективами в роботах Макаренка, Захаренка, Іванова, Дьяченка й інших авторів.

У період децентралізації влади і передачі багатьох повноважень із столиці на місця (в регіони, територіальні громади), великого значення набуває досвід демократичного регіонального менеджменту, який коротко розглянемо на прикладі діяльності колишнього керівника Полтавської області Федора Моргуна [12; 13; 14]. Основні положення його демократичного менеджменту такі:

1. *Вивчення історії питання та найпередовішого світового і вітчизняного досвіду.* Великомасштабному впровадженню ґрунтозахисної природної системи землеробства, наприклад, передувало знайомство з досягненнями у цій галузі корифеїв вітчизняної аграрної науки (Докучаєва, Ізмайльського, Овсинського та ін.), і сучасних вчених та практиків Канади, США, Казахстану, України, Росії (Фолкнера, Лисенка, Мальцева, Бараєва, Шикული, ін.).

2. *Впровадження інновацій із залученням кваліфікованих фахівців не волюнтаристським примусом, а демократичним прикладом.* Для впровадження екологічної системи землеробства на Полтавщині була створена система базових господарств, на прикладі яких вчилися фахівці всієї області (а згодом – України, СРСР і світу). Блискучим взірцем такого господарства й досі є «Агроекологія» (с. Михайлики Шишацького р-ну Полтавської обл.), що очолює Герой Соціалістичної Праці, Герой України С. С. Антонєць, який разом із доктором сільськогосподарських наук Ф. Т. Моргуном, професорами і докторами наук М. К. Шикуюлою (Київ), В. М. Писаренком (Полтава) та ін., розробили екологічну систему органічного землеробства без застосування гербіцидів, пестицидів та мінеральних добрив.

Для порятунку сільських шкіл, української мови і культури була зроблена ставка на програму «Учитель: школа-педвуз-школа», розробку і впровадження якої було доручено ректору Полтавського педагогічного інституту І. А. Зязюну (запрошеному з Києва), зав. кафедрою педагогіки М. П. Лебедику (запрошеному із Запоріжжя), зав. кафедрою психології В. Ф. Моргуну (запрошеному з Москви), зав. кафедрою педагогічної майстерності Н. М. Тарасевич (із Полтави) і всім членам колективу вишу. До неї долучилися і багато шкільних учителів, які очолили «Школи юного педагога» на місцях. Пізніше, на межі ХХ-ХХІ століть, ця програма була покладена в основу Всесоюзної програми «Вчитель сільської школи» (на чолі з академіком

І. Зязюном) і, в незалежній Україні, Всеукраїнської програми «Учитель» (на чолі з академіком В. Кременем) [2; 4; 5; 12].

Саме наполегливості Федора Моргуна ми завдячуємо відродженню музею-заповідника А. С. Макаренка, відкриття якого відбулося 13 березня 1988 року на честь 100-річчя від дня народження видатного українського педагога зі світовим ім'ям.

3. *Використання елементів прямої демократії (засобами обласних радіонарад)*. Знамениті «радіоняні» Федора Моргуна (своєрідний аналог козацького Віче чи сучасного Майдану) не тільки економили пальне керівних «Бобіків» («Волг», «Таврій» тощо) і спиртне керівників (яке раніше часто розпивалося у посадках після поїздок в обласний центр). Ці радіонаради дозволяли оперативно залучити до прийняття рішень із будь-яких питань увесь актив області, а інтерес до їх змісту «простих селян і робітників» був настільки великим, що приходилося організовувати трансляцію в сільських клубах. Радіонаради грали роль і соціологічного моніторингу громадської думки регіону, що є також важливим елементом демократії.

4. *Масове і регулярне залучення преси, радіо, телебачення, діячів культури і мистецтва до життя області*. Сьогодні ми з сумом констатуємо відставання у масмедійно-психологічному компоненті гібридної війни. А Ф. Моргун превентивно (з випередженням) і систематично залучав діячів масмедіа, науки, культури і мистецтва до головних подій у всіх сферах життя області – від нарад, конференцій, семінарів локального масштабу до Сорочинського ярмарку, який набув тепер Всеукраїнського статусу.

5. *Пряме включене спостереження і спілкування з людьми методом піших прогулянок без запрошень*. Один із місцевих міфів, який особливо дратував Ф. Моргуна – буцімто його часто бачили на гвинтокрилі, на якому він літав ланами, а також ганяв у лісосмугах керівників, аби не випивали. Насправді гелікоптером скористався один раз за 15 років, коли його терміново доправили до Кременчука, у якому назривала загроза техногенної аварії. Регулярно подорожував Полтавщиною пішки (без охорони, без краватки, без водія, який за декілька кілометрів очікував у домовленому місці, хіба – з палицею від собак). Так було ближче і до людей, і до істини, і до землі (без якої агроном – не агроном!). Сьогодні подорожувати без «броньованого членовоза» і озброєної охорони стало не прийнято.

Як найвища подяка сприймаються слова душі українського народу Ліни Костенко у дарчому надписі на титульній сторінці свого роману у віршах «Маруся Чурай» (Київ, 1982): «Дорогому Федорові

Трохимовичу Моргуну з побажанням доброго врожаю на кожній ниві його невтомної творчої праці».

Блисуче доводить високу ефективність демократичної педагогіки у вищій освіті (на прикладі формування душі й педагогічної майстерності майбутніх учителів) колишній ректор Полтавського педагогічного, міністр освіти України, другий президент Міжнародної макаренківської асоціації – Іван Зязюн [4].

По-перше, свій досвід керівництва студентськими будівельними загонами Київського університету Зязюн продовжує, коли, на запрошення і за підтримки очільника області Федора Моргуна, стає ректором Полтавського педагогічного інституту. Студентські загони інституту беруть участь у розбудові нового навчального корпусу, спортивного залу, трьох корпусів гуртожитків, облаштовують ботанічний сад, механічні й столярні майстерні, біологічну станцію й оздоровчий табір в Лучках (при впадінні річки Ворскли у Дніпро), допомагають селянам у збиранні врожаю, займаються самообслуговуванням тощо. Зязюн розширює коло спілкування студентів з кращими людьми всесвіту. Гостями інституту були й знамениті педагоги-новатори (Ш. Амонашвілі, І. Волков [1], В. Шаталов та ін.), й чисельні делегації освітян не тільки країн СНД, але й дальнього зарубіжжя – Америки, Канади, Німеччини, Японії та ін.

По-друге, Зязюн надавав приклад поєднання високої поваги і водночас вимогливості до студентів. Він особисто зустрічався з абітурієнтами і з кожним потоком студентів кожного факультету. Більше того, у часи, коли «сексу в СРСР ще не було» – мав батьківські бесіди з дівчатами й хлопцями на кожному потоці окремо, виховуючи в них жіночу гідність і чоловічу відповідальність. Його мінімальні вимоги до академічної форми одягу майбутнього вчителя дехто піддавав критиці, але вони не були примхою сваволі ректора, а ще одним засобом покращення іміджу вчителя в суспільстві та й у власних очах – формування поваги і самоповаги особистості. Повагу до попередників демонстрували чисельні кімнати-музеї: Ю. Кондратюка (Шаргея), А. Макаренка, В. Сухомлинського та ін.

По-третє, Зязюн систематично втілював принцип різновікових загонів у всіх видах роботи: починаючи від представництва студентів у керівних органах інституту і навпаки (адже Макаренко закликав не захоплюватися дитячим самоврядуванням, а підніматися до самоврядування єдиного різновікового навчально-виховного колективу!). За різновіковим принципом у Полтавському педагогічному формувалися студентські науково-дослідницькі групи, різноманітні гуртки художньої самодіяльності, спортивні секції та

команди, будівельні загони тощо. Бо саме за цих умов опанування соціальним досвідом відбувається в «зоні найближчого розвитку» особистості (за Л. С. Виготським), коли творчий інтерес до справи підкріплюється ще й успіхом у цій справі.

У сучасних ЗВО склалася також парадоксальна ситуація: менеджмент трудової діяльності віддано на повну самодіяльність здобувачів вищої освіти. Навіть ті, хто працюють, дуже часто працюють де завгодно, тільки не за фахом.

Які ж види і форми праці слід запропонувати студентам, аби наблизити їх підготовку до трудової (народної) педагогіки Макаренка. Звичайно, із залученням кращих кваліфікованих спеціалістів і наставників (як у Макаренка!).

1. *Обслуговуюча праця.* Абітурієнтів і студентів на канікулах слід залучати до ремонту та догляду (аудиторій, меблів, газонів, дерев тощо) університету.

2. *Будівельні роботи.* Кудись зникли студентські будівельні (реставраційні, сільськогосподарські тощо) загони, які колись масово працювали при навчальних закладах, на об'єктах області, інших регіонів держави, за обміном в інтерзагонах в Україні та за кордоном. Перший рядок у трудовій книжці автора – 2 місяці будівельного стажу – був записаний ще на студентській лаві. Гумор полягав у тому, що трудові книжки видали студентам не з ініціативи університету, а на вимогу... прикордонників, які примусили ЗВО видати студентам ці книжки, аби отримати дозвіл працювати на Сахаліні.

3. *Репетиторські послуги.* Кращих за успішністю студентів слід залучати для надання репетиторських, консультаційних послуг (із дисциплін, де є попит).

4. *Професійні трудові послуги, які тісно пов'язані з фахом.*

Майбутні біологи могли би залучатися до роботи у ботанічному саду (проводити екскурсії, вирощувати квіти, розсаду) та земельних ділянках університету.

Майбутні вихователі дошкільних закладів і вчителі початкових класів – до керівництва дитячими гуртками.

Дизайнери – виконувати замовлення для покращення приміщень, довкілля.

Майбутні *історики і географи* могли би брати участь у археологічних розкопках, проводити екскурсії по університету, по місту, по області (зокрема, іноземними мовами).

Математики та інформатики – залучатися до обрахунків кількісних результатів наукових робіт студентів, вести курси комп'ютерної грамотності.

Майбутні *музиканти* – до керівництва музичними колективами,
хореографи – хореографічними студіями,
художники – гуртками образотворчого мистецтва тощо.

Майбутні *психологи* – до психодіагностики, просвітницької і корекційної роботи психологічної / соціальної служби університету, ЗВО міста і шкіл.

Соціальні та корекційні педагоги – до інклюзивного супроводу дітей із особливими потребами.

Фізики і техніки – долучатися до виготовленні виробів у столярних і слюсарних майстернях.

Майбутні вчителі *фізичної культури* можуть опанувати програми оздоровлення для різних вікових груп, керівництва дитячими спортивними секціями тощо.

Майбутні *філологи і журналісти* – залучатися до набору текстів, верстки текстів, редакторської роботи, перекладу текстів, синхронного перекладу тощо.

Робота за фахом, у науково-дослідних лабораторіях та інші роботи.

Де тільки можливо, всі ці види робіт повинні фіксуватися в трудових книжках студентів і оплачуватися за конкурентними цінами на послуги. Для ЗВО – плата за оренду! І тоді гасло: «Неробство і безробіття – наш виховний ідеал?!» – залишиться сумнівним жартом домакаренківської ери в педагогіці.

Висновок.

Якщо в педагогічному «коктейлі» геніальності лідерів української й світової педагогіки і скромності їх послідовників прибрати перебільшену концентрацію і того, й іншого, то вийде «напій» під назвою «школа-господарство», який буде цілком вживаним для будь-якого вчителя, в будь-якій школі, в будь-якій країні СНД і світу. Блискучі приклади поєднання навчання з продуктивною працею показали С. Шацький, А. Макаренко, В. Сухомлинський, О. Захаренко, М. Андрієвський, І. Волков, І. Ткаченко, А. Самодрин [16; 17], І. Зязюн (у вищій школі) та ін. У далекому зарубіжжі – американець Дж. Дьюї, німецькі педагоги Р. Вінекен, Г. Кершенштейнер, представники і послідовники Вальдорфської школи Р. Штайнера, данський педагог Ганс Кофод, який отримав незаперечне підтвердження успішності макаренківської педагогіки і на дорослому контингентові вихованців (від 18 років і до пенсії)!

Чому ж більшість із нас гірша за них, принаймні – в частині використання й творчого втілення народної трудової педагогіки в

сучасних навчально-виховних установах? На думку вчителів праці, навіть сучасна шкільна програма трудового навчання не здатна забезпечити оволодіння базовими трудовими вміннями і навичками, а має оглядово-ознайомчий характер (!?). Чому ми довели масу дітей до безпритульності при живих батьках? Чому не береться на озброєння трудова педагогіка Макаренка, Ващенка, Захаренка, Сухомлинського, Зязюна? Адже вона не тільки реабілітаційна, але перш за все – профілактична (Я. Береговий, Л. Гриценко, В. Ільченко, Б. Наумов, С. Невская, Н. Ничкало, М. Окса, В. Рибалка, А. Ткаченко [19], А. Фролов, Г. Хілліг, М. Ярмаченко та ін.).

Не потрібно доводити, що виховувати – набагато дешевше, ніж перевиховувати. Невже сумна мудрість – «Ніхто так не затоптує сліди попередників, як їх послідовники» – виявиться справедливою і тепер?

Література.

1. Волков И. П. Цель одна – дорог много. Проектирование процессов обучения. Москва: Просвещение, 1990. 159 с.
2. Гуз К. Ж. Теоретичні та методичні основи формування в учнів цілісності знань про природу: моногр. / К. Ж. Гуз. Полтава: Довкілля-К, 2004. 472 с.
3. Захаренко О. А., Мазурик С. М. Школа над Россю. Київ: Рад. школа, 1979. 150 с.
4. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії. Київ: МАУП, 2000. 312 с.
5. Ільченко В. Р. Образовательная модель «Логика природы». Концептуальные основы интеграции естественно-научного образования. Москва: Народное образование. Школьные технологии, 2003. 206 с.
6. Новикова Л. И. Педагогический коллектив и его воспитательные функции. *Теоретические проблемы воспитательного коллектива* / под ред. Л. П. Бугеовой и др. Тарту: ТГУ, 1975. С. 43-48.
7. Новикова Л. И. Школа и среда. М.: Знание, 1985. 80 с.
8. Макаренко А. С. Педагогические соч.: В 8 т. Москва: Педагогика, 1983-1986.
9. Макаренко А. С. Педагогическая поэма / А. С. Макаренко; составитель, автор вступ. статьи, примеч., коммент. С. Невская. Москва: ИТРК, 2003. 736 с.
10. Моргун В. Ф. Виховні ідеали Макаренка, Ольжича, Ващенка: від мінливих кентаврів до абсолюту гуманності. *Гуманітарна освіта як важливий фактор формування національної самосвідомості студентів та учнів*. Матеріали Всеукраїнської наук. конф. 4-6 травня 1995 року / за ред. М. І. Степаненка. Полтава, 1995. С. 178-181.

11. Моргун В. Ф. Психологія особистості в педагогіці А. С. Макаренка. Полтава, 2002. 84 с.
12. Моргун Ф. Т. Безсмертна душа України. Задовго до салютів [І. Бокий: Особистість. Замість передмови; П. Загребельний. «...Хіба єдина совість». Передмова до част. 2: Задовго до салютів. Правда про генерала Кирпоноса]. Полтава: Полтавський літератор, 1995. 472 с.
13. Моргун Ф. Т. Керівники держав, не бійтеся бути святими. 2-е вид., доп. [І. Зязюн. «Засвідчую, що найкращі слова про Ф. Т. Моргуна ще не сказані». Замість післямови]. Полтава: Полтавський літератор, 2003. 246 с.
14. Моргун Ф. Т. Куди йдеш, Україно? Національна ідея, рідна мова і українка. 2-е вид., доп. [В. Женченко. Україна ловила Федора Моргуна, та не спіймала. Замість передмови]. Полтава: Полтавський літератор, 2003. 396 с.
15. Положення о Международном конкурсе имени А. С. Макаренко (постоянными организаторами Конкурса являются Автономная некоммерческая организация «Редакция “Народное образование”» и Международная Макаренковская ассоциация: тел./факс: 345-52-00; e-mail: konkurs@narodnoe.org, narodnoe@narodnoe.org). *Народное образование*. М., 2006. № 6. С. 25-28.
16. Самодрин А. П. Профільне навчання в середній школі. Кременчук: Вид. Центр СГЕ, за участю РВЦ ПНТУ, 2004. 384 с.
17. Самодрин А. П. Макаренко – ескіз ноосферної педагогіки. *Управлінський дискурс макаренківської педагогіки*. Матер. XXI Міжнар. наук.-практ. конфер. [Серія «Полтавська макаренкіана». Випуск 4] / за ред. М. В. Гриньової. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2022. С. 19-22 / 253 с.
18. Світличний К. К. Лелеки над Сахнівкою. Київ: Рад. письменник, 1987. 191 с.
19. Ткаченко А. В. Професійний розвиток особистості в практиці А. С. Макаренка: історико-педагогічний аспект (1920-1935 рр.). Моногр. / А. В. Ткаченко. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2013. 342 с.
20. Makarenko A. S. *Poema pedagogico* / a cura di Nicola Siciliani; con la collaborazione di F. Craba, A. Hupalò, E. Konovalenko, O. Leskova, E. Mattia, R. Paterno, A. Rybčenko, M. Ugarova e degli student dei corsi di Pedagogia generale I nell. Università di Roma «La Sapienza» 1992-2009. Roma: L'albatros editore, 2009. 564 p.

3. Антиномії Макаренка

Документальна поема

Антонові Макаренку – українському генію світової педагогіки, соціальної психології і літератури присвячується

Сам видатний український педагог, соціальний психолог і письменник зі світовим ім'ям Антон Семенович Макаренко (13.03.1888-1.04.1939) категорично відкидав підозри у власній геніальності. Якщо він і був генієм, то – геніальним втілювачем... трудової народної педагогіки, а метод педагогічного «вибуху» став предтечею, на думку автора, «психодрами» Дж. Морено.

У часи «червоного терору», голодоморів і репресій Макаренко ризикує і йде на втілення прямого («майданного») народовладдя на регулярних загальних зборах колективу, де більшість складають... колишні безпритульні неповнолітні злочинці.

Ми вилучили працю з української системи освіти, за виключенням деяких шкіл, зокрема – Павлівської В. О. Сухомлинського, Богданівської І. Г. Ткаченка на Кропивниччині, Сахнівської авторської «школи-толоки» імені О. А. Захаренка на Черкащині, і псуємо здоров'я наших дітей (малорухомих, згорблених і зажатих за партами) у шкільних класах. Макаренко ж залишив працю наріжним каменем соціалізації дитини і, спершись на нього, встановив світовий рекорд Гіннеса – досяг і в селі Ковалівка під Полтавою, і у великому місті Харкові **безрецидивного перевиховання понад 3000 неповнолітніх правопорушників.**

Автор – В. М.

Саме про нігілістичне ставлення до спадщини великого вітчизняного педагога багатьох наших сучасників в Україні, документальна поема В. Ф. Моргуна про А. С. Макаренка.

Редакція журналу «Практична психологія та соціальна робота»¹

Антиномія 1.

Український чи російський педагог?

Макаренко – великий педагог!?
Та хто вас надурив, шановні друзі?
Він для хлоп'ят своїх – завкол і Бог!
А нам, нащадкам, – «пугало» Союзу!?

«Премудрий» академік наш верзе:
Макаренко – «російський» педагог!?
Полтаву, Суми, Харків, хіба вже
в України відібрав жорстоко Бог?!

Та скільки ж можна нам і досі
розкидатися своїми талантами!?
Меншовартості долаємо перекоси:
Антонів місце – між України грандами!

Антиномія 2
Диктатура чи демократія Майдану?

З Америки несуть – він... педофіл (!!).
Ви «Педпоему» не давайте дітям (!!).
Насправді, він жінок таки любив,
і не одну, на цьому білім світі...

Він діточок у карцер заганяв (!!), –
хулила Крупська, – й «вибухав» там круто (!!).
Але у карцері – канапка, щоб поспав,
і книги теж – усе для баламуга.

Азаров Ю.² брюзжить: він – автократ,
що колективом нищив особистість!?
Хоча насправді, був він – демократ,
якого так любили колоністи!

В ті часи диктатури суворі –
ЦК ВКП(б), «ЧК» й НКВС³ –
в Макаренка «Майдан» загальних зборів –
народовладдя кращий був вірець!

Антиномія 3
Хронічні хвороби дітей чи праця?

Нам брешуть, що дитяча праця – «б'яка»,
і для щасливого дитинства, прям, біда!?
Насправді ж праця для дитини – благо!
Хай згине лиш – експлуатація труда.

Він працею дітей замордував
і на заводах змушував гнобити!?
Ні, на робфаки кращих посилав,
щоб потяг до освіти підхопити!

В нас дармоїдства з безробіттям – о-го-го!
Невже Антон – король, що без вбрання!?
Кушнір же конкурс імені його
проводить... дружби – праці й навчання!

Антиномія 4
«Педагогічна поема» чи «Парфумер»?

До слави Горького примазатись хотів
й самому у письменники пробитись (?!).
Доля ж Альошки – приклад був живий,
та й «Педпоемі» геній свій дав сотворитись!

Манкурт ⁴ в Україні – «Педпоему» геть
повиключав зі всіх літератур?!
Парфумщик Зюскінда – злочинців контингент,
зате в програмі – криміналу трубадур!?

«Культурентрегер» ⁵ з Укрмінкульту дав наказ,
щоб «Педпоему» із бібліотек повилучали!?
А Невська, Хілліг і Фролов – на раз
без сталінських купюр надрукували!

Антиномія 5
Тільки знедолені діти чи все людство?

Він отаман сиріт-одинаків,
ми ж не втнемо з батьками що робить?!
Та ні, Антон у «Книзі для батьків»
дорослих вчив, як чад своїх любить!

«Книгу... батьків» Захаренко читав –
родинна педагогіка навзаєм,
усіх в Сахнівці до толоки залучав,
і **КРАЩУ В СВІТІ ШКОЛУ** тепер маєм!

Ганс Кофод, данець, світові довів,
що педагогіка Макаренка годиться
не тільки для зелених отроків,
й дорослим – з вісімнадцяти й за тридцять!

Іван Зязюн теж душу приложив
і за Макаренком виховував... студентів,
яких до праці хутко прилучив
і шанував як колектив інтелігентів!

Антиномія б

Музейний порох чи педагогіка майбутнього?

Мер харківський ⁶, немов дикун-вандал,
якому раптом вулиць стало мало,
Антон б'єст вмить скинув з п'єдестала (?!),
спасибі ФЕДівцям – сховали за паркан.

Ми ж нація нормальна – не юрба:
рятівника дітей із-за «колючки»
за дріт закинути самого, то – ганьба?!
Що – познущались і умили ручки ?!

Невдовзі знов Макаренко в ізгоях:
раптом приспічило нам Куряж... продавати !?
Там же – музей! І пам'ятників – троє!
Святинями навіщо торгувати !?

Коли війна сусідів налетіла
й рашиські назви стали заміняти,
то серед них... й Макаренка втулили !? ⁷
Знов українця треба рятувати...

ЮНЕСКО визнала Антона серед кращих
з усього світу на планеті – педагога!
Ми ж меншоварто депортуємо на рашу
і знов цураємося свого Генія від Бога!?...

...«Вірменське радіо» спитали якось в лоб:
– Чим наші педагогіки відмінні?
– Макаренко з «шпани» ростив народ,
а ми з дітей – шпану, як це не прикро!?

...Макаренко – то порох старини!?
Йому в музеї місце, не інакше!?
Не так! Він – у майбутнє провідник!
До нього ще, як в Київ,... «на карачках»...

м. Харків-Єсентуки-Полтава, 2.04.2004 – 2.05.2022

¹ Див. також: Практична психологія та соціальна робота, 2011, № 1, с. 77; Педагогіка толерантності, 2010, № 2, с. 118-119.

² Ю. Азаров – російський доктор педагогічних наук, який захистив дисертацію, співаючи панегірики Макаренку, але пізніше, у гонитві за славою Герострата, написав погромну книгу-пасквіль на педагогіку Макаренка під промовистою назвою: «Не подніться тебе, старик».

³ ЦК ВКП(б) – Центральний комітет Всесоюзної комуністичної партії більшовиків; «ЧК» – Всеросійська «чрезвычайная» комісія по боротьбі з контрреволюцією та саботажем, яка в той час ліквідувала й дитячу безпритульність; НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ – головні каральні органи ленінсько-сталінської так званої «диктатури пролетаріату».

⁴ Манкурт – людина, що тортурами позбавлена пам'яті (за Ч. Айтматовим).

⁵ Культуртрегер – носій культури (з німецької).

Див. також: Моргун В.Ф. Психологія особистості в педагогіці А.С. Макаренка. – Полтава, 2002. – 84 с.; Моргун В.Ф. Педагогічна система А.С. Макаренка як профілактика делінквентності вихованців // Седих К.В., Моргун В.Ф. Делінквентний підліток. Навч. посіб. – 2-е вид., доп. – К.: Вид. дім «Слово», 1915. – С. 180-190. Моргун В. Ф. Антон Макаренко – герой та ізгой української педагогіки. – 4-е вид., доп. – Полтава, 2021. – 64 с.

⁶ Строфа дописана автором 12.11.2011 р., виходячи з нових фактів і під враженням мерського вандалізму харківського градоначальника Г. Кернеса, який 24.10.2011 р. у душі хамсько-бізнесового (або хамсько-політичного? – хрін редьки не солодше!) свавілля демонтував пам'ятник А. Макаренку на вулиці Сумській, перед входом у центральний парк. Дякувати сучасним ФЕДівцям, що граніт не пішов на бруківку, а був захований за забором колишнього заводу-комуни ФЕД, який тепер є режимним підприємством і замість фотоапаратів випускає паливні системи для всіх типів сучасних літаків, зокрема, військових (без вільного доступу на територію ?!). Драматична іронія долі полягає в тому, що великий український педагог зі світовим ім'ям А. Макаренко поклав кращі роки свого життя на те, аби вихованці були звільнені з-за парканів із колочим дротом, а його «вдячні» нащадки, які довели безліч дітей України до безпритульності при живих батьках (прирікаючи мільйони останніх на вимотуюче «заробітчанство» у себе або за кордоном), **заховали за паркан** пам'ятник його самого (!?). До того ж, за знесення пам'ятника Леніну в Охтирці (Сумщина) Кернес у програмі Савіка Шустера (22.02.2013)

на всю Україну погрожував «повідривати винуватцям руки-ноги», але що ампутує собі за знесення пам'ятника Макаренку в Харкові – мер умовчав?! Історія, що гідна пера Гоголя і Салтиков-Шчедріна! Зараза дурного прикладу докотилася й до кременчуцьких «металістів», які вночі 7 листопада 2016 намагалися поцупити і здати на металобрухт погруддя Макаренка у кроківському музеї-садибі батьків педагога, але, дякуючи небайдужим перехожим і поліції, вивезти звалений із п'єдесталу бюст їм не вдалося. Мер Кременчука Віталій Малецький допоміг реставрувати пам'ятник, а музею – призначити охоронця.

⁷ Пенітенціарники України вирішили у березні 2022 р. продати з аукціону декілька колоній і серед них – прославлену в «Педагогічній поемі» Курязьку виховну колонію імені А. С. Макаренка (під Харковом), перед входом у яку на 100-річчя від дня народження великого педагога (у 1988 р.) збудовано чудовий музей і встановлено три пам'ятника (один біля музею та два – на території колонії) !?. Якщо вже й продавати колонії, то Курязьку – в останню чергу, коли в Україні не буде жодного неповнолітнього правопорушника. А після некросферного збройного нападу рф на Україну і нашої перемоги колишню Курязьку колонію можна перетворити на Школу-пансіон імені Антона Макаренка (для дітей, які постраждали від гуманітарної катастрофи під час війни), зберігши і музей, і пам'ятники Макаренку та вихованцям. Не пройшло і двох місяців, як якісь чорні люди підсунули в мерії Києва і Кременчука прізвище видатного педагога у списки для вилучення двох пам'ятних знаків (у Києві) та перейменування вулиці (в Кременчуці). Виникає питання – чому ніхто з можновладців не спитав ні НАПН України, ні Українську асоціацію Антона Макаренка, якого шанує весь світ, а деякі недолугі задрісники підставляють владу і намагаються зробити великого українця... безбатченком?! Педагогічна громадськість звернулася до обох мерів. У Кременчуці вулицю Макаренка вдалося врятувати.

Анатолій Самодрин, доктор педагогічних наук, проректор з науки, професор кафедри педагогіки та психології Міжнародного гуманітарно-педагогічного інституту «Бейт-Хана» (м. Дніпро), завідувач Науково-дослідної лабораторії з вивчення і розроблення гуманітарних ідей академіка В. І. Вернадського (м. Київ – м. Кременчук);

Віктор Шакоцько, кандидат педагогічних наук, заступник директора з навчальної роботи, доцент кафедри педагогіки та психології початкової освіти Кременчуцького педагогічного коледжу імені А. С. Макаренка, лауреат премії імені А. С. Макаренка

В. І. ВЕРНАДСЬКИЙ І А. С. МАКАРЕНКО: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ РОЗВИТКУ РОЗУМНОЇ ШКОЛИ

Дні народження Володимира Івановича і Антона Семеновича 12 березня та 13 березня відмічаємо в історії як нероздільну нез'єднаність – взаємообумовлене начало – витоки розумної школи (ноосферної). Думки В. І. Вернадського про перехід біосфери в стан, коли в її складі утворюється ноосфера, набувають усе більшої актуальності й